

Om spørsmålet: Hva betyr det å opplyse?

TIDSSKRIFT: Der hvor opplysning og kultur går fremover sammen, der er de hverandres beste bevaringsmiddel mot korrupsjon. Å forderve en av dem betyr sporenstreks å motsette seg den andre, hevder Moses Mendelssohn.

Filosofisk supplement er ute med nytt nummer om sannhet, og vi viderebringer Moses Mendelssohns artikkel om opplysning, oversatt og innledet av Tomas Stølen.

Moses Mendelssohn (1729–1786) var tysk-jødisk filosof, teolog og kritiker. Hans verker drøftet særlig [metafysiske](#), [teologiske](#), [estetiske](#) og [politiske emner](#). Mendelssohns viktigste filosofiske fortjeneste var å være formidler mellom jødisk tenkning og tysk opplysning. Som sådan var han ikke bare en viktig figur i *haskala*, den jødiske opplysningen, men også en betydningsfull deltaker i Berlins intellektuelle kretser. Der utviklet han et vennskap med Gotthold Lessing, som etter sigende lot hovedrollen i sitt skuespill *Nathan der Weise* inspireres av nettopp Mendelssohn. Hans navn er også uløselig knyttet til den såkalte panteismestriden, som ble utløst av spørsmålet om Lessing var spinozist eller ei.

Denne foreliggende artikkelen fra *Berliner Monatsschrift* offentliggjort i 1784 var Mendelssohns svar på et spørsmål fremsatt av den opplysningskritiske presten Johann Friedrich Zöllner. Senere på året ga også Immanuel Kant et svar i samme tidsskrift.¹ Der Kant er mest opptatt av myndighet gjennom fornuftsbruk, har Mendelssohn et mer danningsteoretisk perspektiv. Han ser opplysning og kultur som gjensidig avhengige aspekter ved danning. Opplysning uten kultur vil lede til misbruk av fornuft.²

Om spørsmålet: Hva betyr det å opplyse?³

Av Moses Mendelssohn

Ordene opplysning, kultur og danning er fremdeles nykomlinger i språket vårt. De hører ennå kun til de boklærdes språk. Vanlige folk forstår dem knapt. Skal dette være et bevis for at også emnet selv fremdeles er nytt hos oss? Jeg tror ikke det. Man sier om et visst folk at det ikke har noe bestemt ord for dyd og heller ikke noe ord for overtro, om man ikke samtidig med rette tilskriver det et aldri så lite mål av begge.

Imidlertid har språkbruken, som synes å ville angi et skille mellom disse ensbetydende ordene, ennå ikke hatt tid til å fastsette deres grenser. Danning, kultur og opplysning er modifikasjoner av det sosiale livet; virkninger av flid og menneskenes anstrengelser for å forbedre sin sosiale tilstand.

Jo mer et folks sosiale tilstand bringes i harmoni med bestemmelsen av mennesket⁴ gjennom kunst og flid, desto mer danning har dette folket.

LES OGSÅ: [En sosiologi av kjøtt og blod](#) • [Leibniz' monader](#)

Danning deles inn i kultur og opplysning. Førstnevnte synes å gå mer ut på det praktiske: kvalitet, finhet og skjønnhet i håndverk, kunst og skikker (objektivt); ferdighet, flid og dyktighet i håndverk, kunst og skikker, og de tilbøyeligheter, drifter og vaner som ligger til grunn for ferdighet, flid og dyktighet (subjektivt). Jo mer disse evnene hos et folk tilsvarer bestemmelsen av mennesket, desto mer kultur tillegges dette folket; slik som et stykke land tilskrives desto mer kultur og oppdyrking, jo mer det gjennom menneskets flid settes i stand til å frembringe nyttige ting for dem. – Opplysning synes derimot å ha mer med det teoretiske å gjøre: fornuftig erkjennelse (objektivt) og ferdighet (subjektivt) til fornuftig refleksjon om saker vedrørende menneskets liv, alt etter relevansen av deres viktighet og innflytelse på menneskets bestemmelse.

Jeg setter alltid menneskets bestemmelse som målestokk og mål for alle våre bestrebelsler og anstrengelser; som et punkt vi må rette våre øyne mot dersom vi ikke vil fortape oss.

Et språk når frem til opplysning gjennom vitenskapene, og når frem til kultur gjennom sosial omgang, poesi og veltalenhet. Gjennom førstnevnte blir språket bedre til teoretisk bruk og gjennom sistnevnte bedre til praktisk bruk. Begge to gir til sammen språket danning.

I ytre forstand er kultur forfining. Ære være den nasjonen, hvis finhet er virkningen av kultur og opplysning, og hvis ytre glans og glatthet har en verdig ekthet til grunn.

Opplysning forholder seg til kultur som teori til praksis, som erkjennelse til etikk, som kritikk til virtuositet. Betraktet i og for seg (objektivt) står de i det tetteste forhold til hverandre, selv om de subjektivt samtidig svært ofte kan være atskilte.

Man kan si at nürnbergere har mer kultur, berlinerne mer opplysning; franskmennene mer kultur, engelskmennene mer opplysning; kineserne mye kultur og lite opplysning. Grekerne hadde begge deler, kultur og opplysning. De var en dannet nasjon, slik deres språk er et dannet språk. – Overhodet er et folks språk det beste tegn på dets danning, dets kultur så vel som opplysning både med hensyn til omfang og styrke.

Videre lar menneskets bestemmelse seg dele inn i 1) bestemmelsen av mennesket som menneske og 2) bestemmelsen av mennesket som borger.

LES OGSÅ: [De greske gudene](#) • [Etnosentrismens mørke](#)

Med hensyn til kultur sammenfaller disse betraktningene, da alle praktiske fullkommenheter bare har en verdi i forbindelse med samfunnslivet, og altså ene og alene må tilsvare bestemmelsen av

menneskene som medlemmer av samfunnet. Mennesket som menneske behøver ingen kultur, men det behøver opplysning.

Stand og yrke bestemmer i det borgerlige livet hvert medlems plikter og rettigheter, og krever målt ut fra disse også andre dyktigheter og ferdigheter, andre tilbøyeligheter, drifter, skikker og vaner, en annen kultur og forfining. Jo mer medlemmene av alle stender stemmer overens med sine yrker, det vil si at de overensstemmer med sine respektive bestemmelser som medlemmer av samfunnet, desto mer kultur har nasjonen.

De krever også for hvert individ, i forhold til dets stand og yrke, andre teoretiske innsikter og andre ferdigheter for å kunne oppnå dette, altså en annen grad av opplysning. Opplysningen som mennesket som menneske interesserer seg for, er allmenn uten forskjell i stand; opplysningen av mennesket betraktet som borger modifierer seg etter stand og yrke. Menneskets bestemmelse setter her igjen målestokk og mål for dets bestrebelsler.

Ifølge dette ville en nasjons opplysning fortone seg 1) som mengden av erkjennelse, 2) dennes viktighet, det vil si i forhold til bestemmelsen av a) mennesket og b) borgeren, 3) dennes utbredelse i alle stender, 4) i henhold til deres yrke. Altså ville graden av folkeopplysning være bestemt ut fra minst fire sammensatte forhold, hvis ledd delvis selv igjen er sammensatt av enklere ledd.

Opplysning av mennesker kan komme i strid med opplysning av borgere. Visse sannheter som er nyttige for mennesket som menneske, kan iblant beskadige mennesket som borger. Her må følgende overveielse foretas. Kollisjonen kan oppstå mellom 1) vesentlige eller 2) tilfeldige bestemmelser av mennesket,⁵ med 3) vesentlige eller 4) med tilfeldige bestemmelser av borgeren som ikke er vesentlige.⁶

Uten de vesentlige bestemmelsene av mennesket, henfaller mennesket til fe; uten de bestemmelsene som ikke er vesentlige, er mennesket ikke en såpass god og herlig skapning. Uten de vesentlige bestemmelsene av mennesket som borger, opphører statsforfatningen å eksistere; uten de bestemmelsene som ikke er vesentlige, forblir statsforfatningen i mange beslektete henseender ikke lenger den samme.

Ulykkelig er den staten som må medgi at de vesentlige bestemmelsene av mennesket ikke harmonerer med de vesentlige bestemmelsene av borgeren, at opplysningen som for menneskeheten er uunnværlig ikke kan spre seg ut til alle rikets stender, uten at forfatningen kommer i fare for å gå til grunne. Herom tier filosofien! Nødvendigheten kan her foreskrive lover, eller snarere smi lenker, som menneskeheten skal legges i for å krenke den og bestandig holde den under trykk!

LES OGSÅ: [En filosof til ettertanke?](#) • [Filosofi og meditasjon](#)

Men når de bestemmelsene av mennesket som ikke er vesentlige kommer i strid med de

bestemmelsene av borgeren som er vesentlige eller som ikke er vesentlige, så må regler fastsettes som kan gi unntak og avgjøre kollisjonene.

Hvis de vesentlige bestemmelsene av mennesket ulykkeligvis har blitt brakt i strid med menneskets bestemmelser som ikke er vesentlige, hvis man altså ikke får lov til å utbre en viss nyttig og for menneskene prydende sannhet uten å rive ned de nå engang tilstedeværende religiøse og etiske grunnprinsippene, så vil den dydselskende opplyseren gå frem med forsiktighet og varsomhet, og heller finne seg i fordommer enn samtidig å fordrive sannheten som slynger seg tett om den. Riktignok har denne maksimen for lenge siden blitt til et bolverk for hykleriet, og vi har den å takke for så mange århundrer med barbari og overtro. Likeså ofte som man ville begripe forbrytelsen, reddet den seg i det hellige. Til tross for dette, vil menneskevennen selv i de mest opplyste tider fremdeles måtte ta hensyn til denne betraktningen. Det er vanskelig, men ikke umulig, å finne grenselinjen som også her skiller bruk fra misbruk.

Jo edlere en ting er i sin fullkommenhet, sier en hebraisk forfatter, desto mer redselsfull er den i sin forråtnelse. Et råtnende trestykke er ikke like heslig som en forråtnet blomst; denne er på sin side ikke så vemmelig som et råtnet dyr; og denne igjen er ikke så redselsfullt som et menneske i sin forråtnelse. Slik er det også med kultur og opplysning. Jo edlere de er i sin blomstring, desto mer avskyelig er de i sin forråtnelse og fordervethet.

Misbruk av opplysning svekker den moralske følelsen, fører til et hardt sinn, egoisme, irreligiøsitet og anarki. Misbruk av kultur avler yppighet, hykleri, bløtaktighet, overtro og slaveri.

Der hvor opplysning og kultur går fremover sammen, der er de hverandres beste bevaringsmiddel mot korrupsjon. Å forderve en av dem betyr sporenstreks å motsette seg den andre.

En nasjons danning som er satt sammen av kultur og opplysning i henhold til forklaringen gitt ovenfor, vil altså i mye mindre grad kunne korrumpes.

En dannet nasjon kjenner ingen annen fare i seg enn et overmål av egen nasjonal lykke, som på samme måte som menneskekroppens mest fullkomne sunnhet også i og for seg er en sykdom, eller kan kalles for en overgang til sykdom. En nasjon som gjennom danningen har kommet til høydepunktet av nasjonal lykke, står derigjennom i fare for å falle sammen fordi den ikke kan stige høyere. – Men dette fører altfor langt bort fra det spørsmålet som foreligger her!

Noter

¹ Immanuel Kant "Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?", *Berliner Monatsschrift*, 12. hefte/desember 1784, 481–494.

² Blant innføringer i Mendelsohns liv og tenkning anbefales Heinz Knobloch, *Herr Moses in Berlin*.

Auf den Spuren eines Menschenfreundes. Hamburg: Fischer, 1996, og Shmuel Feiner, *Moses Mendelssohn: Sage of Modernity*. Overs. Anthony Berris. New Haven: Yale University Press, 2010.

³ Til grunn for oversettelsen ligger Moses Mendelssohn "Über die Frage: was heißt aufklären?", *Berliner Monatsschrift*, 9. hefte/september 1784, 193–200. Takk til Benjamin Letzler for behjelpelighet med et vrient avsnitt.

⁴ Dvs. menneskets hensikt eller formål. Overs. anm.

⁵ Dvs. bestemmelser som ikke er vesentlige. Overs. anm.

⁶ *Außerwesentlich*. Overs. anm.